

Performa 4 | 2016. szám
kultúratudományi és társadalomfilozófiai folyóirat

Főszerkesztő: Vajda Mihály

Szerkesztők:
Kicsák Lóránt
Nemes László

A szám felelős szerkesztője: Szabó Csaba

Olvasószerkesztő: Kusper Judit

Kiadja: Eszterházy Károly Főiskola Bölcsészettudományi Kara

Felelős kiadó: Dr. Zimányi Árpád dékán

Kapcsolat: performa@ektf.hu

ISSN 2498-731X

Webmester: Faa Balázs

Asztalos Éva

Eleven tárgyak

(Francis Ponge: *A dolgok oldalán*. Fordította Szabó Marcell, Tóth Réka, Varga Mátyás.
Budapest, L'Harmattan, 2016.)

„Őn mind a szövegben, mind az olvasó helyzetében új térfogalmat kíván bevezetni: ez forradalmasítja az alanyak a tárgyakhoz, illetve a tárgyaknak az alanyhoz való viszonyát, valamint mindkettőnek az íráshoz való viszonyát, mely utóbbi maga is a tárgy körül forog, és amelynek a természetét és rendeltetését igyekszik Őn meghatározni. Őn gyakran mondta azt, hogy fontosabb, ha egy szövegbéli tárgy működik, mint ha jelent valamit.”¹ Ezekkel a megállapításokkal fordul Philippe Sollers 1970-ben *A szappan* szerzőjéhez, Francis Pongéhoz beszélgetésük elején. Az idézet nem csupán Ponge írásművészetét jellemzi találóan, hanem tömören összefoglalja a modernitás költészetének legalapvetőbb törekvését is. A klasszikus és késő modern líra irányzatai – habár különböző módokon – az én, a nyelv és a dolog közötti ismert, mégis idegenné vált viszonyokat kívánják új minőségben felmutatni. Sokszor ez a műalkotás, azaz a szöveg dologivá tételében, egyfajta szemantikai materializmusban nyilvánul meg. Mallarmétól Rilkéig, Eliottól Ezra Poundig a lírai személyesség háttérbe szorítása, a versen kívüli valóságra nem utaló nyelvhasználat alkalmazása gyakran öntörvényű, a befogadó számára nehezen megközelíthető zárt gondolatiságot eredményez. Ponge-ról szólva Derrida egyenesen úgy fogalmaz ezzel összefüggésben, hogy „őt tényleg nem lehet magyarázni, mert olyan szövegeket alkotott, amelyek tökéletesen értelmezik önmagukat, mindent megtalálunk bennük, még azt a többletet is, amely megátolja bármely értelmező diskurzus létrejöttét.”²

Szubjektum és objektum, élő és halott különállását, melyet az újkori ismeretelmélet rögzített ideiglenesen, már a romantikusok megkérdőjelezték. Kant felismerései egyrészt rávilágítottak, hogy minden tudati tevékenység az érthetőn túlira irányul. Az ember képes ugyan összefüggő képet kialakítani a világról, de ez mit sem változtat azon, hogy a világ a maga valóságában nem feltétlenül olyan, mint amilyennek az emberi tudat észleli, hiszen a dolgok önmaguk lényegében nem megismerhetők. Magyarán az emberi tudattól független világ végtelenül idegen marad az ember számára. Másrészt a kanti filozófia helyezi a hangsúlyt a megismerésről az értelmezésre, vagyis egyszerre állítja a szubjektum és objektum

---

¹ Philippe Sollers, Francis Ponge: A tárgyak élvezete. *A szappanról*. Szabó László fordítása. In: *Vulgo*, 2002/1. 37.

² Jacques Derrida: Aláírás helyett. Szabó László fordítása. In: *Vulgo*, 2002/1. 34.

közötti szakadék áthidalhatatlanságát, valamint a valóságnak a szubjektív tudathoz való tartozását. A romantikus líra többek között ennek az áthidalhatatlanságnak a leküzdésére irányul. A világ minden dolgával való egyetemes együttérzés, szimpátia kelti életre a természetből kölcsönzött metaforáit, amelyek javarészt az emberi személyiség belső tartalmait, hangulatait, érzelmi állapotait hivatottak kifejezni. A természet jelenségeinek „átlekesítése”, aminek metaforák és megszemélyesítések biztosítanak formát, felfogható a szubjektum és objektum kettősségének meghaladási kísérleteként. A klasszikus modernség költészetében talán a szimbolizmus irányul először deklaratív módon is e különállások felfüggesztésére – még mindig valamifajta metafizikai egység, lényeg megközelítésének érdekében. A szimbolikus képalkotás szándékolatlan organikus egységében elvileg nem lehet a képet és a jelentést leválasztani egymásról. A szimbólumok és szinesztéziák segítségével a költészet képviselői a világ rejtett összefüggéseit vélték az emberhez közelebb hozni: azokat, amelyek a megismerő tudat révén megközelíthetetlenek, lefordíthatatlanok.

A késő modern költészet sokszor zárt, a hagyománnyal párbeszédet folytató, ugyanakkor abból a jelentés tekintetében levezethetetlen, areferenciális nyelvhasználata, hangsúlyosabb szövegszerűsége mintha éppen az érthetõn túlit óhajtana megõrizni a maga érthetlenségében. Mindenesetre nem akar a nyelvben valamifajta teljességet, nyelven túli jelenlétet helyreállítani. A személytelenség legkülönbözõbb változatai mellett a késõ modern lírában elterjedté válik a nyelvi tér újszerû megképzésének igénye. Vagyis az emberire vonatkozó tartalom úgy tûnik el a szövegbõl, hogy tárgyát nyelvi létesülése közben mutatja be, így az olvasó lényegében annak lehet tanúja, ahogy a tárgy, a dolog nyelvileg testet ölt, és nem tud a szövegtestbõl a szokványos módon jelentést elvonni. Ennek jellemzõ példáját találjuk Rilke *Új versek* címû kötetében, késõbb az elsõsorban Pound nevéhez köthetõ imagizmusban, illetve a szóban forgó költõ, Ponge szövegeiben.

A tárgyias költészet kategóriáját Rilke lírája vezette be az irodalomolvasás fogalomtárába. Azonban a tárgyvers (Dinggedicht) mibenlétérõl nem született egységes álláspont, az egyes kutatók eltérõ hangsúlyokkal definiálják a fogalmat. Az egyik meghatározásban a tárgyhûség, egy másikban a nyelvi szerkezet, megint máshol pedig a megalkotó tudati tevékenység kap nagyobb szerepet.³ Ugyanakkor abban nagyrészt egyetértenek a megközelítések, hogy a tárgyias költészetre jellemzõ poétikai eljárások nem vonják ki az embert teljes mértékig a szövegbõl – jóformán ez képtelenség is lenne –, csupán az egységes individuum képzetét, az énszerûséget építik le. A mûalkotás kiiktathatatlanul

---

³ Wolfgang G. Müller: *Dinggedicht*. In: Klaus Weimar (szerk.): *Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft*. 1. kötet. Berlin/New York, de Gruyter, 2007. 366-368.

hordoz tudati műveleteket, érzékelési folyamatokat – ám ezek a mindenkori olvasóhoz, nem egy bizonyos személyhez tartoznak. A *Kék hortenzia* elemzését összegezve Ralph Köhnen a következő megállapításokat teszi: „A környező világra való referencia nélküli figuráció és az érzékek összességének állandó revíziója olyan értelmezői eseményt jelöl, amelynek ily módon absztraktnak kell maradnia, s az üvegszerűen áttetsző nyelv nem teszi lehetővé a dolog megragadását.”⁴

Úgy vélem, a tárgyversek rilkei poétikájában rejlő szemlélet Ponge költeményeit is jellemzi. A francia költő *Le parti pris des choses* című kötete 1942-ben jelent meg, *A dolgok oldalán* 2016-ban. Ha a szövegeknek az értelmezési kísérletekkel szemben megnyilvánuló ellenálló erejét nézzük, e megkésettség indokolt lehet, mindazonáltal a fordítások igényességét figyelembe véve elmondható, megérte várni idáig, hogy az antilíra francia klasszikusát magyarul megismerjük – még ha az olvasószerkesztő munkája hagy is kívánnivalót maga után. A kötet három nagy egységből áll: a *Tizenkét kis írással (Douze petits écrits)* kezdődik, a középső részt *A dolgok oldalán (Le parti pris des choses)* című híres kötet alkotja, a könyv nagy részét pedig a harmadik szakasz, a *Proémák (Proèmes)* teszik ki; a kötetet két további Ponge-esszé egészíti ki. Az így összeálló kötet szinte kizárólag prózai szövegekből áll, csak elvétve találni benne verses formájú alkotásokat. Ám Ponge-ot elsősorban nem azért nevezik antilirikusnak, mert prózakölteményeket írt, hanem mert szövegei nem nyílnak meg a szokványos olvasási allegóriák előtt, ebből származnak dezantropomorf vonásaik. De ez sem igaz maradéktalanul.

Főként *A dolgok oldalán* című rész tartalmazza azokat a szövegeket, amelyekben az ábrázolt dolog csak textuális összefüggéseiben, folyamatszerűen észlelhető a befogadó számára. Szövegei nagyrészt olyan leírások, amelyek kiszakítják a dolgot a közismert kategóriák, a bejáratott érzékelési és észlelési módok fogságából, így lehetővé válik, hogy az olvasó új tapasztalatokhoz jusson a bemutatott dologról a nyelven keresztül. A *Növényzet* például abban a minőségében jelenik meg számunkra, hogy hatalmában áll „a napra csillantani az eső formáit, másként szólva: az öröm nézőpontjának alávetni azokat a vallásilag engedélyezett megfontolásokat, melyeket hirtelen formált meg a szomorúság.” (73) Az asszociációnak ez az iránya a növényekkel kapcsolatosan aligha merülne fel bennünk Ponge sorai nélkül. A növényvilág egyébként is kitüntetett témája a kötetnek. A *Fauna és Flóra* című töredék-összeállításban a növények nem pusztán egy szokatlan ábrázolásmód tárgyai, hanem metaforák. A ponge-i költészet öntükröző metaforái: olyanok, mint a nyelv, tehát egy

---

⁴ Ralph Köhnen: Érzékek összjátéka és képiség az Új versekben – A kék és a rózsaszín hortenzia. M. Sándorfi Edina fordítása. In: *Enigma*, 2002/31. 73.

belső tartalmat képesek mozdulatlanul is önálló létezővé változtatni, miközben maguk is megőrzik függetlenségüket: „A növények írásban fejezik ki magukat, egyszer és mindörökre. Az újragondolásra nincs mód, a megbánás lehetetlen: a javítás egyedül a továbbírásban lehetséges.” (67) A növényekben ez az átalakítóképeség foglalkoztatja Ponge-ot, az, hogy a külvilág táplálja őket, mégis olyan belső potenciállal rendelkeznek, amellyel elszakítják táplálékukat eredetüktől, ahogy a műalkotásban testet öltő nyelvezet képes elemelni belső világát egyetlen tudat szubjektivitásától. „A környező világ bányá csupán, ahonnan az értékes zöld eresz szakadatlan kitermeli a protoplazmájához szükséges anyagot [...]. Az őt körülvevő végtelen táplálékforrásnak hála egyszerre mentes minden helyzetére és táplálkozására vonatkozó aggodalomtól, innen ered ezen létező lényegi minősége: *A mozdulatlanság.*” (69) Talán megkockáztathatjuk az állítást, miszerint Ponge költészete a nyelv és a szubjektum közeg mivoltára hivatott rávilágítani. Arra, hogy ha mindkettő közegként, részrehajlás nélküli közömbös csatornaként működik, csak akkor van esély arra, hogy a dolgok és a nyelv önmaguk legyenek, önmagukat mondják, mint ahogy arra is, hogy – mi, létrehozók és olvasók – fizikailag örömeinket, az újraelsajátítás örömét leljük a tárgyokban.⁵

A fentebb idézett műrészletek is bizonyíthatják, hogy Ponge lírája egyáltalán nem nélkülözi az emberi tartalmakat. A szövegek mögött érzékelhetjük az egzisztenciális tapasztalatot, az emberi törekvést. Olyanokat is találunk *A dolgok oldalán* darabjai között, amelyek vitathatatlanul társadalomkritikai vonatkozásokat hordoznak. Ilyen a *Lemeunier a rue de la Chaussée-d'Antin-en*: „Ó sótlanság és ízetlenség világa, itt jutsz el tökéletességedig! Az öntudatlan fiataltság napról napra itt majmolja a zajos léhaságot, melyet a polgárok csak évente nyolcszor-tízszer engednek meg maguknak, amikor a bankár apa vagy a kleptomániás anya valamely teljességgel váratlan kiegészítő nyereséghez jut, és *comme il faut* akarja lenyűgözni a szomszédokat.” (57sk.) A szöveg e pontján Ponge enged az absztrakcióknak (sótlanság, léhaság, komilfó), vagyis nem a tárgyakat juttatja szóhoz, hanem az ítélező tudatot; itt sem enged azonban a szenttelen beszédből, még ha azon kimért ironia suhan is át. A továbbiakban az étterem tárgyaié a főszerep, az ő szemszögükből történik a megszólalás: „A többszintes, merészen tornyosuló desszertek, melyeket titokzatos, talpas fémcsészékben szolgálnak fel – alig öblítik el és, fájdalom, mindig hidegek –, lehetőséget adnak az étkezőknek, hogy minden más jelnél jobban, ezzel fejezzék ki legbensőbb érzéseiket.” (58)

---

⁵ Vö.: Philippe Sollers, Francis Ponge: *A tárgyak élvezete*. 41.

Leírásukban emberi viszonyok képesek tükröződni, és társadalomkritikai tartalmak állnak a *Tizenkét kis írás* szövegeinek középpontjában is.

Ponge mintegy teóriát is mellékel a praxishoz: naplójegyzetek formájában értelmezte saját írásművészetét, közrebocsátotta intencióit, írásról szóló elképzeléseit. Ezek a feljegyzések ugyancsak helyet kaptak a magyarul megjelent kötetben, és visszatérő motívum bennük a gondolkodás és a gondolatiság elutasítása. Ponge rendre megismétli, hogy a gondolkodás nem erőssége, és hogy a gondolatok csalódást okoznak neki. Kifejezetten riasztják az absztrakt általánosítások, koncepciók, ideák; egyáltalán nem szerette, ha műveit valamely esztétikai, filozófiai ideológia jegyében értelmezték. Meggyőződése szerint a gondolatok nem léteznek az ember nélkül, ellenben a körülöttünk lévő dolgok nem szorulnak a mi létezésünkre. „Valójában a dolgok sokszínűsége hoz létre engem” – írja az 1947. december 27-i feljegyzésében. A descartes-i alapeszme (cogito ergo sum) radikális felforgatása ez a kijelentés. Valamint magyarázat arra, miért a tárgyak mellett kötelezte el magát a költészetben a gondolatok helyett. „Mivel azonban ők létem alapjai és ürügyei, vagyis csak általuk, nekik köszönhetően létezem, nekem is adnom kell nekik valamit. Mit adhatnék nekik? Beszélék róluk” – fejt ki ugyanebben a töredékben.

A dolgok helyett beszélni – erre utal a harmadik nagy fejezet címe, a *Proémák*. A szóban a prosopopoeia retorikai alakzat neve búvik meg. Ezzel a fordulattal szólalunk meg valakinek vagy valaminek a nevében, vagy beszélünk mások helyett. Az utószó szerzője, Forgách András szerint a ponge-i költészet legfőbb alakzatáról van szó, amely ellenáll az olvasó absztrakciós és allegóriagyártó hajlamának. (258sk.) Vagyis biztosítja, hogy ne a lexikonként, szövegahagyományok tárhelyeként működő tudat hozzon létre olvasatot, hanem valamiképp a nyelvben felépülő dolog alkossa meg az olvasói tudatot. A *Proémák* elméletnek és gyakorlatnak egyformán teret adnak. Bennük sokszor az alkotói módszer, az ars poetica jut szóhoz a tárgyak révén. A proémákban nyilvánul meg legtisztábban, ami életre hívta ezt a különös költészetet. A szabadság, mely egyrészt annak őszinte belátásából áll, hogy hol vannak az ember határai, abból, hogy nem akarunk annál többek vagy kevesebbek lenni, mint amik ténylegesen vagyunk, másrészt annak bevallásából, hogy mihez vonzódunk, és mi szerez nekünk örömet. Ha ezek ismeretében cselekszünk, akkor függetleníteni tudjuk magunkat hagyománytól, tértől és időtől. A proémákat olvasva felmerülhet bennünk, egyáltalán lehetséges-e annál lényegesen többet mondanunk Ponge művészetéről, mint amit maga fejt ki ezekben a töredékes feljegyzésekben, hogy megszabadítsa szövegeit az értelmezői diskurzusok spekulációitól.